

Вашуленко О. В.

Україна, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук

України

**ЗАСТОСУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ
ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НА УРОКАХ
ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ**

У чинному Державному стандарті загальної початкової освіти та Типових освітніх програмах з мовно-літературної освітньої галузі [2; 6] одним із пріоритетних завдань визначено необхідність оволодіння молодшими школярами навичками осмисленого і свідомого читання текстів різних стилів і жанрів, уміннями досліджувати художні і науково-художні тексти, висловлювати рефлексивні судження у зв'язку з прочитаним, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів та використовувати її для збагачення особистого читацького досвіду.

Сьогодні загальноновизнаним є той факт, що вміння працювати з інформацією належить до найбільш цінних особистісних надбань людини. Крім того, читання є найважливішим способом засвоєння інформації, основним видом навчальної діяльності, а отже, формування вмінь досліджувати текст повинно розглядатися як один із пріоритетних напрямів підвищення якості сучасної освіти. Однак у реаліях сьогодення фіксуємо зниження в сучасних учнів інтересу до читання, недостатньо високий рівень сформованих читацьких умінь для продуктивної роботи з текстом, а особливо з науково-художнім текстом. Це засвідчили результати вітчизняних і міжнародних моніторингових досліджень. Висновки, які зроблено після аналізу результатів зазначених досліджень, переконливо довели, що труднощі, пов'язані зі сприйманням науково-художніх і науково-пізнавальних текстів, призводять до негативних наслідків: учні

спотворюють формулювання завдань, інструкцій, неправильно розуміють текст математичної задачі, правила чи повідомлення [4, с. 333]. Так, за даними міжнародних (PIRLS [7]) і вітчизняних (проведених Українським центром оцінювання якості освіти [3]) досліджень, одним із першочергових завдань початкової освіти є формування в учнів умінь роботи з науково-художніми і науково-пізнавальними текстами.

З огляду на це загострюється необхідність застосування на уроках літературного читання сучасних читацьких технологій, які сприятимуть формуванню вмінь досліджувати текст і працювати з інформацією. А саме таких читацьких технологій: формування в молодших школярів умінь досліджувати науково-художній текст; поетапного опрацювання змісту нового тексту; розвитку критичного мислення; смислової компресії змісту тексту.

Коротко охарактеризуємо основні ознаки зазначених технологій.

Технологія формування в молодших школярів умінь досліджувати науково-художній текст – це спеціально організована форма взаємодії вчителя й учнів, спрямована на дослідження побудови і змісту науково-художнього тексту, у результаті якої учні досягають тих освітніх результатів, що передбачені Типовою освітньою програмою стосовно опрацювання цих видів текстів. Реалізація навчальної технології здійснюється через систему завдань і вправ, доступних для учнів певної вікової категорії, що формують у молодших школярів певні читацькі вміння, необхідні для дослідження науково-художніх текстів.

У процесі опрацювання науково-художніх текстів молодші школярі оволодівають такими вміннями: практично розрізнявати такі тексти з-поміж інших видів, самостійно знаходити в них достовірну, науково підтвержену інформацію; розкодувати графічну інформацію, яка міститься в тексті; перетворювати графічну інформацію в текстову; знаходити і розрізняти інформацію природничого, історичного, культурознавчого характеру; пояснювати явища природи, історичні факти, події, співвідносити їх з текстом;

здійснювати смисловий аналіз змісту тексту; складати план; висловлювати власне судження щодо змісту тексту та ін.

На результат технологічного процесу впливають: рівень майстерності педагога; індивідуально-психологічні особливості учнів; рівень знань, умінь і навичок та інших якостей особистості, які необхідні під час роботи тощо. Для ефективної реалізації технології педагог повинен володіти методикою опрацювання науково-художніх текстів, урахувати мету опрацювання тексту, очікувані результати, добре орієнтуватися в потенційних можливостях методичного апарату підручника. Важливим, також, у процесі формування в молодших школярів умінь досліджувати побудову і зміст науково-художнього твору є добір ефективних методів, прийомів і форм організації навчальної діяльності, залежно від змісту навчального матеріалу, особливостей жанру твору, мети його опрацювання, особливостей сприймання тексту, етапів навчання, етапів уроку.

Технологія поетапного опрацювання змісту нового тексту враховує закономірності процесу сприймання і повноцінного осмислення учнями змісту тексту. З огляду на це навчально-дослідницька діяльність учнів з науково-художнім твором розгортається у такій послідовності: актуалізація знань, умінь, способів діяльності учнів; підготовка учнів до сприймання нового тексту; організація первинного сприймання учнями змісту тексту; перевірка первинного сприймання змісту тексту; проведення поглибленого смислового і структурного аналізу тексту; рефлексивний аналіз змісту прочитаного.

З метою активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі дослідження науково-художнього твору доцільно застосовувати *технологію розвитку критичного мислення* в молодших школярів.

Критичне мислення – не здатність мислити логічно, аналізувати, оцінювати, добирати різноманітні аргументи, аналітично дискутувати, ставити нові запитання, правильно висловлювати свою думку та приймати незалежні,

продумані рішення, уміння застосовувати знання у стандартних і нестандартних ситуаціях [5].

Технологія розвитку критичного мислення пропонує сучасному вчителю початкових класів конкретні методичні прийоми, що сприяють: підвищенню інтересу до процесу дослідження тексту; розвиткові в учнів умінь встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; розрізняти відому і невідому інформації, достовірну та недостовірну; відрізняти факти, які можна перевірити, від припущень; розрізняти в тексті основну і другорядну інформації; орієнтуватися в джерелах інформації, володіти ефективними прийомами пошуку в них потрібної інформації; виробляти власні думки щодо змісту прочитаного; робити висновки й обґрунтовувати їх; взаємодіяти у групах різного складу й індивідуально.

Науковці виділяють три стадії розвитку критичного мислення: «виклик», «осмислення», «рефлексія». Кожна стадія має свою мету і завдання, набір методів і прийомів, спрямованих на активізацію дослідної, творчої діяльності учнів, на осмислення й узагальнення здобутих знань. Тому урок літературного читання, наякому використовується ця технологія, має спеціальну структуру.

Вступна частина уроку (стадія виклику) передбачає актуалізацію і мотивацію набутого читацького досвіду. На цьому етапі уроку доцільно запропонувати учням запитання і завдання, що актуалізують набутий читацький досвід, спонукають учнів пригадати, що вони знають з теми, проаналізувати власні знання та уявлення, систематизувати їх. Завдяки мотивації до навчальної діяльності учні мають усвідомити важливість, персональну значущість того, чого можна навчитися на цьому уроці. Крім того, вчитель створює на уроці відповідну атмосферу, яка сприяє зосередженню уваги на одержанні нової інформації, мотивації навчальної діяльності.

Потім вчитель ознайомлює учнів із темою уроку й очікуваними результатами. Тут важливо, щоб окреслені очікувані результати відображали не діяльність учителя на уроці, а учнів. Тобто, вони мають бути сформульовані так

«Після цього уроку учні зможуть...», наприклад, знаходити, пояснювати, визначати, характеризувати, порівнювати, відрізняти, відповідати, дискутувати, аргументувати думку, дати власну оцінку, проаналізувати, сформулювати та висловлювати власне ставлення до..., пояснювати своє ставлення до... тощо.

На наступному етапі, який є основною частиною уроку (стадія осмислення – змістовна), учитель організовує цілеспрямовану осмислену дослідницьку діяльність учнів із текстом, яка передбачає аналіз, поглиблене розуміння змісту тексту, його інтерпретацію. Учитель постійно підтримує інтерес учнів до теми, до дослідницької діяльності, до роботи з новою інформацією. З метою розвитку критичного мислення, на цьому етапі доцільно застосовувати прийоми детального, багаторазового перечитування тексту; читання з маркуванням тексту; читання з зупинками; порівняння, знаходження спільних рис, явищ, ознак у поняттях та ін.

Завершальний етап (стадія рефлексії) є найважливішим для розвитку критичного мислення і сприяє перетворенню інформації, одержаної на уроці, у власні знання, досвід, ціннісні ставлення. Цей етап дає змогу учневі цілісно осмислити, узагальнити отриману на уроці інформацію, усвідомити чого він навчився, яке значення це має саме для нього, як він це може використати. Тому доцільно на етапі рефлексії пропонувати учням участь у творчих, дослідницьких практичних завданнях на основі здобутої з тексту інформації.

Застосування на уроках літературного читання технології критичного мислення сприятиме формуванню і розвитку таких умінь: самостійно досліджувати тексти різних видів; інтегрувати інформацію, одержану з різних джерел; виробляти власні думки щодо змісту прочитаного на основі осмислення й аналізу різного досвіду, уявлень та ідей; робити висновки й обґрунтовувати їх; прогнозувати у процесі читацької діяльності з опорою на позатекстові елементи: заголовки, ключові слова, ілюстрації, а також логіко-змістові зв'язки у тексті;

працювати (взаємодіяти, спілкуватися) в команді (групах різного складу) й індивідуально та ін. Крім того, зазначена технологія сприяє формуванню значущих для молодших школярів моделей поведінки у сучасному суспільстві (відкритість, чесність, толерантність) та стійкого інтересу до читання, забезпечує формування функціональної грамотності.

Технологія смислової компресії (стиснення) передбачає освоєння прийомів смислової компресії, а також створення вторинних текстів. На думку вчених, робота над компресією тексту є основним видом інформаційної переробки тексту і сприяє більш глибокому його розумінню.

Компресія (скорочення) тексту – це складна мовленнєво-розумова діяльність, спрямована на стислий виклад прочитаного/прослуханого тексту, у результаті якої відбувається не просто скорочення тексту, а суттєва переробка змісту, композиції і мови оригіналу. Компресія пов'язана з умінням бачити ієрархічну структуру змісту тексту: розуміти ідею тексту, бачити другорядну інформацію. Отже, під компресією розуміється не тільки вміння отримувати з тексту найголовніше, а й розуміти кожну частину прочитаного твору. І тому необхідно чітко розуміння змісту тексту, розуміння смислового зв'язку частин тексту між собою (Л. Байдак, О. Гейна). З огляду на це, важливо вчити учнів виділяти смислові частини (підтеми тексту) і визначати зв'язки між ними.

У лінгвістиці існують різні підходи до класифікації способів компресії тексту. Наведемо лише ті, які можна використати у процесі дослідження науково-художнього твору: компресія цілого тексту (до рівня заголовка, підзаголовків, визначення теми/ідеї повідомлення, ключових слів); компресія змістових фрагментів тексту, яка полягає у формулюванні тез прочитаного, у складанні плану тексту; компресія фраз та надфразових єдностей (до рівня збереження та передачі основної інформації тексту, причиново-наслідкових зав'язків), збереження змісту тексту зі зменшенням мовних засобів; компресія з

перетворенням тексту в інший жанр (наприклад, компресія твору до формату анотації); компресія фактуальної (компресія змісту тексту), концептуальної (виділення ідеї тексту), підтекстової та емотивно-оцінної (надання загальної оцінки – добре/погано, визначення емоційного наповнення змісту) інформації; компресія репродуктивного характеру (читач відтворює зміст прочитаного без будь-яких змін та оцінок); компресія критично-оцінного характеру (читач дає критичну оцінку прочитаного) та ін.

У результаті компресії отримують вторинний текст. Важливим є те, що у процесі створення вторинного тексту відбувається згортання інформації з метою скорочення обсягу тексту, але не допускаються смислові зміни і втрата значних положень. На основі певних операцій з текстом-джерелом (структурно-смисловий аналіз тексту; трансформація інформативного змісту тексту відповідно до комунікативного завдання; комбінування та коментування інформативного змісту тексту) можна створити текст нового жанру.

Молодші школярі під час навчання оволодівають уміннями створювати такі вторинні тексти: самостійне складання плану тексту, короткого відгуку на твір(книжку), короткого есе, умінь застосовувати різні види переказу відповідно до мети (докладний, стислий, вибірковий), а також такими смисловими прийомами компресії змісту: постановка запитань до тексту, добір заголовка, самостійне визначення теми твору та основної думки; виділення ключових слів, понять, поділ тексту на смислові частини, робити узагальнення інформації, у т.ч., що міститься в різних частинах тексту та ін.

Отже, можемо зазначити, що застосування окреслених читацьких технологій у процесі дослідження науково-художніх текстів позитивно впливатиме на ефективність формування і розвиток у молодших школярів умінь досліджувати побудову і зміст науково-художнього тексту, висловлювати рефлексивні судження у зв'язку з прочитаним, критично оцінювати інформацію в текстах та використовувати її для збагачення особистого читацького досвіду.

Використані джерела:

1. Вашуленко О. В. Технології формування в молодших школярів умінь досліджувати науково-художні тексти. Технології формування навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу: метод. посіб. Київ, 2022. С. 88-113.
2. Державний стандарт початкової освіти [електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
3. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина III. Читання / Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2019. [електронний ресурс]
https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/2018_ZVIT_MDYAPO_CHYTANNYA_Sajt-1.pdf
4. Мартиненко В. О. Смысловое чтение младшими школьниками научно-художественных текстов. *Педагогическая освіта: теория і практика*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 26. С. 332–340.
5. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. №2. С. 89-98.
6. Типові освітні програма для учнів 1-2, 3-4 класів [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
7. PISA: читацька грамотність / уклад. Т. С. Вакуленко, С. В. Ломакович, В. М. Терещенко. Київ, 2017. 123 с.